

PETER BOOTSMA

Trouw

75 jaar
tegen de stroom in

BOOM — AMSTERDAM

© 2018 Peter Bootsma

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Omslagfoto & foto auteur Mark Kohn

ISBN 978 90 8953 689 1 | NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl
www.bua.nl

Inhoud

Voorwoord 7

Inleiding: 75 jaar tegen de stroom in 11

- 1 Verzetskrant (1943–1945) 15
- 2 Een zware krant (1945–1971) 38
- 3 De Kwartetbladen: integratie of annexatie? (1966–1972) 71
- 4 De basis niet op orde (1972–1976) 93
- 5 Op zoek naar de ideale structuur en krant (1976–1983) 114
- 6 Op zoek naar de ideale hoofdredacteur en krant (1983–1988) 157
- 7 Naar een eigenzinnige krant (1989–1997) 183
- 8 Een nieuwe hoofdredactie, een nieuwe krant (1997–2002) 221
- 9 Orde op zaken? (2002–2007) 247
- 10 Een fijne krant (na 2007) 275

BIJLAGE 1 Hoofdredactie *Trouw* sinds 1945 307

BIJLAGE 2 De identiteitsparagraaf 308

Noten 309

Geraadpleegde archieven 326

Literatuur 327

Register van personen 330

Voorwoord

Op een borrel na afloop van een activiteit van het Montesquieu Instituut in het Huis van Europa in Den Haag sprak ik Hans Goslinga, redacteur en politiek commentator van *Trouw*. Dat was op 17 februari 2014. We hadden het over het proefschrift van Peter Bak uit 1999 over de eerste 25 jaar van de krant. Sindsdien was er weliswaar een paar keer sprake van geweest dat de geschiedenis van het dagblad ook voor de periode daarna eens geboekstaafd moest worden, maar dat was er nog niet van gekomen. *Trouw* kende ik enigszins omdat ik de krant in 1999 was gaan lezen dankzij Willem Breedveld, toen we samen een boek schreven. Hans raadde aan om eens contact te zoeken met de toen net aangetreden hoofdredacteur, Cees van der Laan, bij wie ik een zeer receptief klimaat vond voor dit idee. Ten tijde van de borrel met Hans kon ik niet vermoeden dat het boek er op de dag af vier jaar later zou liggen — bij de viering van het 75-jarige bestaan van de krant.

Bij het putten uit de relevante archieven en het schrijven heb ik volledige vrijheid gehad. De belangrijkste archieven waren het archief van de Stichting Christelijke Pers en het archief van de hoofdredactie, dat ongeveer begint in 1976. Een begeleidingscommissie bewaakte de voortgang en gaf commentaar op de concepthoofdstukken; ik ben de leden daarvan — Hans Goslinga, prof. dr. George Harinck en Co Welgraven — veel dank verschuldigd voor al hun steun bij de totstandkoming van het boek. Ook de hoofdredactie las de concepthoofdstukken.

Bij het werken aan dit boek had ik af en toe wel wat hordes te nemen. De belangrijkste was merkwaardig genoeg dat ik lange tijd geen gemakkelijke toegang had tot de papieren krant vanaf Bevrijdingsdag, mei 1945. Het leek me niet bevorderlijk voor mijn gezondheid om alles wat ik uit de krant wilde zien te raadplegen op microfiches. Weliswaar had NWO al lang geleden een subsidie aan de Koninklijke Bibliotheek gegeven om de krant op te nemen in haar digitale systeem, Delpher, en waren al die kranten ook allang ingescand, maar dat betekende helaas niet dat ze ook al toegankelijk gemaakt waren. Het kostte veel tijd om dat te begrijp-

pen en te overzien wanneer de krant op die manier alsnog toegankelijk zou worden. De opvatting over auteursrecht bij De Persgroep Nederland bleek voor de patstelling te zorgen. Dat veranderde pas na enige personele wisselingen bij dat bedrijf begin 2017. Toen ik het manuscript ongeveer had afgerond, kwam op 11 december 2017 eindelijk de langverwachte toestemming: sindsdien is *Trouw* (tot ongeveer 1995) raadpleegbaar via Delpher. Het raadplegen van een papieren editie die de krant zelf had ‘achtergehouden’ in een loods van een verhuisbedrijf bood enige tijd soelaas. Gelukkig deed de Koninklijke Bibliotheek na enige tijd alsnog wat ze kon om me toegang tot de papieren krant te geven; ik werd er al snel een grootverbruiker.

Het raadplegen van het vele materiaal in de archieven van *Trouw* en de Stichting Christelijke Pers was een manier om een indruk te krijgen van wat er allemaal gespeeld had aan de ‘binnenkant’ van de krant. Jan Kuijk, die zijn werkzame leven aan *Trouw* wijdde, waarschuwde me voor *oral history* als methode van onderzoek van de (recente) geschiedenis in het algemeen: herinneringen zijn nu eenmaal onbetrouwbaar als bron. In het geval van de geschiedenis van *Trouw* is een extra complicatie dat de honderden mensen die voor de krant geschreven hebben weliswaar vele mooie verhalen te vertellen hebben, maar dat het in dit boek moet gaan om de historische juistheid. Om al het materiaal uit de archieven desondanks tot leven te brengen was het onmisbaar om met vele mensen gesprekken te voeren, in elk geval met alle nog levende oud-leden van de hoofdredactie. Ik ben allen die mij te woord wilden staan erkentelijk. Ook veel dank aan allen die bepaalde documenten ‘mijn kant op lieten waaien’: zij weten wie zij zijn. In de noten zijn al die documenten verantwoord met de vermelding ‘kopie auteur’.

De Stichting Christelijke Pers, het Abraham Kuyperfonds en de hoofdredactie van *Trouw* dank ik voor het in mij gestelde vertrouwen om dit boek te realiseren. Jaap de Berg komt dank toe voor het lezen van de concepthoofdstukken, hetgeen vele nuttige wenken opleverde ter verbetering. Dat geldt ook voor Leen de Ruiter, die daarnaast gelukkig veel materiaal bewaard had over de geschiedenis van de Kwartetbladen en *Trouw*. Leo Hoogerwerf stelde grootmoedig het archief beschikbaar dat hij in de loop van de jaren op de krant had aangelegd. Voor Peter Bak, op wiens schouders ik sta met dit boek, en Christoph van den Belt geldt hetzelfde met betrekking tot enkele hoofdstukken. Verder dank ik Anne Bos, Annemiek Bos-Smit, Marc Gaulard, Carla Hoetink, Hans van der Jagt, Anke van der Moer, Joost Ramaer en Frans Vink voor hun medewerking. Klaas Spielman dank ik hartelijk voor zijn bereidheid om inzicht te geven in de vele

naspeuringen van zijn familie omtrent Wim Speelman, de belangrijkste verspreider van *Trouw* in de oorlog.

Op de *Trouw*-redactie vond ik steeds een zeer warm onthaal, vooral dankzij Dora Jansen, Laura Hoogeveen, Beatrijs van Oorschot, Erna Visser, Renate Müller en Eliena Balsters. Jeanette de Vos dank ik voor haar zorg voor de mooie foto's in dit boek, Simone Toppers en Monic Slingerland voor de samenwerking in de aanloop naar de viering van het jubileum, en Boom uitgevers Amsterdam omdat die er een mooi boek van maakte. Jaap Verschoor las de teksten in de slotfase met zijn kritisch oog, waardoor het een beter boek is geworden. Ivo van Spronsen stond me met raad en daad terzijde. Sander Wiersma stond altijd voor me klaar bij het werken aan het boek.

De verantwoordelijkheid voor de teksten berust uiteraard geheel bij mij.

PETER BOOTSMA

Leiden, kerstavond 2017

Inleiding

75 jaar tegen de stroom in

Op 18 februari 1943 verscheen *Trouw* voor het eerst, als een illegaal blad in de Tweede Wereldoorlog. Veel abonnees hebben er sindsdien warme gevoelens voor ontwikkeld: wie de krant leest, heeft vaak zijn of haar favoriete pagina, redacteur of columnist die als eerste gelezen wordt. Dit boek is echter niet bedoeld als een recensie van individuele stukken uit de krant, van individuele redacteurs, of van de deelredacties die de krant in de loop van de geschiedenis kende. Het boek wil schilderen hoe de ‘binnenkant’ van de krant er in die 75 jaar uitzag. De rode draad wordt gevormd door de vraag: wat was vanaf 1943 de identiteit van de krant?

Een krant wordt gemaakt door een redactie, waardoor die natuurlijk een belangrijke plek heeft in het boek. De redactie is weer op te vatten als een verzameling van deelredacties met aan het hoofd daarvan een hoofdredactie die aan het geheel leiding moet geven, en die in de geschiedenis van de krant steeds uit één tot vier mensen heeft bestaan (een overzicht van de samenstelling van de hoofdredactie is opgenomen in bijlage 1). Die leidinggevende rol van de hoofdredactie is echter bepaald niet altijd vanzelfsprekend geweest. Journalisten beschikken over een meer dan gemiddelde mate van eigengereidheid. Het is lang zo geweest dat een deelredactie van *Trouw* niets liever deed dan het vullen van de aan haar toebedeelde pagina's zonder enige bemoeienis van buitenaf. Als iedereen dat doet, staat dat echter gemakkelijk op gespannen voet met de kwaliteit van de krant als geheel. Daar komt bij dat de manier waarop de krant gemaakt werd er lang een geweest is die in dit boek wel getypeerd wordt als ‘toegepaste anarchie’. De creativiteit om een mooie krant te maken moest lang in die organisatorische context geleverd worden. Die worsteling is een van de lijnen die in het boek door de tijd heen zichtbaar gemaakt wordt.

Trouw heeft tot en met 1974 zelfstandig bestaan. Daarna werd de krant onderdeel van de Perscombinatie, later PCM, nog later De Persgroep Nederland. Het opgeven van de zelfstandigheid gebeurde uit pure noodzaak. Dat een redactie de krant graag als cultuurgoed ziet, neemt niet weg dat er ook bij een krant gewoon inkomsten en uitgaven zijn die in evenwicht moeten zijn. Daarmee is dit boek ook een bedrijfsgeschiedenis van de genoemde uitgevers voor zover relevant om de identiteit van *Trouw* te kunnen begrijpen.

Tot slot wordt de identiteit van een krant ook gewoon mede bepaald door alles wat erin gestaan heeft. Er wordt in dit boek dan ook veel verwezen naar de krant van een bepaalde datum. Een opvallend 'uithangbord' was vanaf 1972 de vaste kerkpagina (op 'de twee'), vanaf 1986 tot 1999 elders in de krant, daarna opgevolgd door de pagina's Religie & filosofie. Tegelijk is die kerkpagina wel gekenmerkt als een 'reservaat': ze zou voornamelijk nieuws bevatten van het kerkelijk erf, slechts interessant voor een beperkt deel van de lezers, en was een erfenis van vier regionale kranten in Zuid-Holland die in 1971–1972 met *Trouw* fuseerden (de zogeheten Kwartetbladen). Geen enkele deelredactie was zo rechtstreeks verbonden met de identiteit van de krant als juist de kerkredactie. De discussies over kerkredactie en -pagina krijgen dan ook ruime aandacht in dit boek.

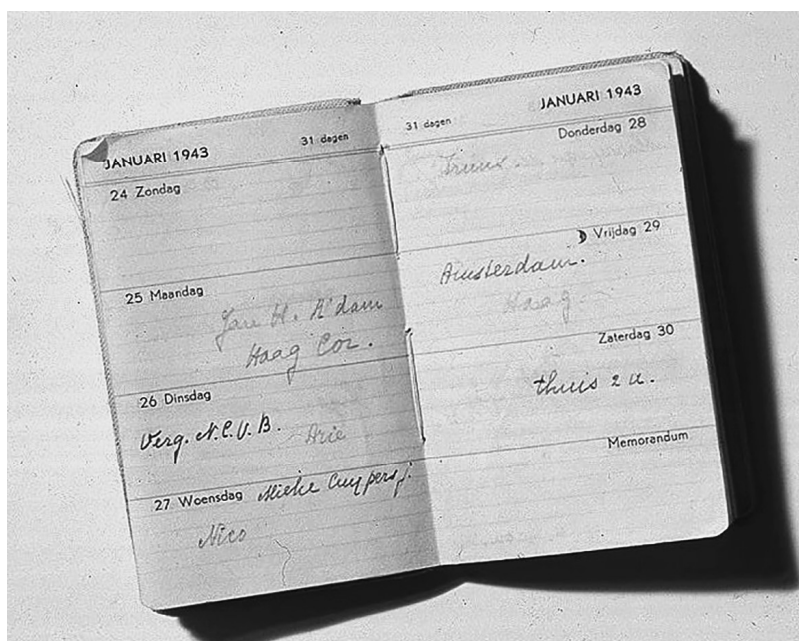
De Kwartetbladen kenden een meer traditioneel-christelijk lezerspubliek dan *Trouw*, dat zich ten tijde van deze fusie juist graag liet voorstaan op het progressieve imago. De fusie met de Kwartetbladen vestigde zo ook de aandacht op de onvermijdelijke 'c-vraag': is *Trouw* een christelijke krant? Dat is er niet op een eenduidige manier aan af te meten. De geschiedenis van de krant valt grotendeels samen met een ontzuilend en ontkerkelijkend Nederland. De 'c-vraag' wordt ook vaak gesteld vanuit de behoefte om de krant door een sjabloon te willen bekijken. Er is altijd een verschil geweest tussen de lezers en de redactie van de krant, ook samenhangend met de politieke voorkeur van beide groepen: relatief de meeste lezers hebben een politieke voorkeur voor het CDA, maar dat kon van de redactie nooit gezegd worden. Dat bracht ook de Stichting Christelijke Pers soms in een moeilijke positie. Deze had en heeft vanaf 1966 immers tot taak om de identiteit van de krant te bewaken en heeft goedkeuringsrecht met betrekking tot de keuze van een nieuwe hoofdredacteur. De redactie zag op dat vlak echter ook en misschien wel vooral een taak voor zichzelf. Dit boek gaat daarom ook uitgebreid over de manier waarop werd omgegaan met de spanningen tussen redactie en stichting.

De cultuur op de redactie van *Trouw* is van oudsher veel minder 'hard' dan bij andere kranten. Redacteur Wouter Bax schreef daar ooit over: 'De lijnen zijn kort en de mensen gaan respectvol met elkaar om, anders dan ik

op vele concurrerende redacties heb gezien.’ Redacteuren die ook bij andere kranten werkten, merkten het verschil. Co Welgraven, die enige tijd bij *de Volkskrant* werkzaam was, zag dat daar de hoofdredacteur dagelijks om kwart over drie in woede ontstak als *NRC Handelsblad* binnenkwam en wilde weten waarom zijn eigen krant bepaald nieuws die ochtend niet had. Elma Drayer merkte het omgekeerde toen ze van *Vrij Nederland* naar *Trouw* ging: ‘Het is een ontzettend vriendelijke krant, ik wist ook niet wat ik meemaakte toen ik daar kwam: ik hoefde niet op mijn stoelpoten te letten en zo, ze zijn zo vreselijk aardig.’ Redacteur Bas de Vries zag echter ook met verbazing ‘dat zulke aardige mensen zo ontzettend goed ruzie konden maken — maar ook betrekkelijk kleine dingen snel naar een heel principieel niveau konden tillen’.

Misschien het meest veelzeggend voor de identiteit van *Trouw* is de titel van een column (later ook van een van de bundels met een selectie ervan) van de befaamde kerkredacteur Bert Klei, die van kort na de oorlog tot 1990 aan de krant verbonden was. Klei was ontegenzeggelijk de columnist die decennialang de identiteit van de krant het sterkst mede bepaald heeft. Op 9 juli 1988 stond op de kerkpagina boven zijn column: ‘De meeste mensen zijn aardig’.

Dat de warmste krant van Nederland, zoals Martin van Amerongen *Trouw* ooit noemde, sinds 1943 steeds overeind bleef, was bepaald niet vanzelfsprekend: op vele momenten overleefde de krant een crisis maar net. Ook hier gaat dit boek over. Het mag gerust een wonder heten dat de krant bleef bestaan — 75 jaar tegen de stroom in.¹

De agenda van Gezina van der Molen, die op 30 januari 1943 vermeldt: 'thuis 2u.' Daar, aan de Klapheklaan 14 in Aerdenhout, werd die middag *Trouw* opgericht.

1

Verzetskrant

1943–1945

Het huis aan de Klapheklaan 14 in Aerdenhout is in 2013 van een plaquette voorzien om te memoreren dat hier zeventig jaar eerder *Trouw* werd opgericht. De gedenkplaat bevat onder meer het eerste logo van *Trouw* en een verwijzing naar het enige document dat bewaard is gebleven van deze oprichtingsbijeenkomst: de zakagenda van Gezina van der Molen, die op 30 januari 1943 vermeldt: ‘thuis 2 u.’ Zij woonde er toen met haar vriendin Mies Nolte: de twee hadden een liefdesrelatie (die toen natuurlijk nog niet zo mocht heten). Inmiddels zijn — na enige discussie — ook twee straten in een belendend nieuwbouwwijkje naar de beide dames vernoemd.¹

Op die dag in 1943 kwamen drie heren op bezoek bij Gezina van der Molen. Onder hen was Jan Schouten, sinds 1933 fractievoorzitter in de Tweede Kamer van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP, in 1980 opgegaan in het CDA). Hij was de zeer gezaghebbende voorman van de partij, die in de bezetting noodgedwongen een ondergronds bestaan leidde. Twee maanden voor deze oprichtingsbijeenkomst zat hij nog gevangen in kamp Amersfoort, en twee maanden erna was hij geïnterneerd in de strafgevangenis van Scheveningen. Vandaar werd hij naar het concentratiekamp Sachsenhausen doorgevoerd en in januari 1945 naar Mauthausen, waar hij door de Amerikanen bevrijd werd. Na de oorlog keerde hij terug als fractievoorzitter.

Schouten had de journalist Elbert (Eb) van Ruller uitgenodigd per trein met hem mee te reizen naar station Heemstede-Aerdenhout, niet ver van de plek van de afspraak. De laatste deelnemer aan het gesprek was Sieuwert Bruins Slot, voormalig burgemeester van het Groningse Adorp. Hij had in augustus 1941 als een van de eerste burgemeesters in Nederland zijn ontslag ingediend. De Duitsers wilden het Nederlandse bestuur omvormen door afschaffing van gemeenteraden, Provinciale en Gedeputeer-

de Staten: burgemeesters zouden hun instructies krijgen van de hoogste ambtenaar van Binnenlandse Zaken via de door de Duitsers aangestelde hoofden van de provinciebesturen (vaak NSB'ers).

In Bruins Slots partij was dat niet vanzelfsprekend. Veel andere burgemeesters van ARP-huize vonden dat zij de post waarop ze door God waren geplaatst niet eigenmachtig mochten verlaten. Nadat aan Bruins Slot ontslag was verleend ging hij zich intensief met het illegale partijwerk in het noorden van het land bezighouden. In januari 1943 was er in de ARP (die inmiddels illegaal was) grote behoefte ontstaan aan een betere politieke voorlichting dan zoals die tot dan toe gegeven werd in het belangrijkste illegale blad tot dan toe: *Vrij Nederland*.²

Via *Vrij Nederland* naar de oprichting van *Trouw* Gezina van der Molen was in september 1941 gevraagd om toe te treden tot de redactie van *Vrij Nederland*, rond dezelfde tijd als Henk van Randwijk, die ook de eerste naoorlogse hoofdredacteur van dat blad zou worden. Beiden waren dominante persoonlijkheden en raakten enigszins bevriend, maar verschilden wel fundamenteel van mening over de koers van het blad voor het Nederland van na de bevrijding. In essentie wilde Van Randwijk het blad in een meer socialistisch-communistische richting leiden en Van der Molen in een meer protestants-christelijke richting. Toen Van Randwijk werd opgepakt, zocht Van der Molen bijvoorbeeld meteen Jan Schouten aan om voor de krant te gaan schrijven. Zodra Van Randwijk weer was vrijgelaten, verdween dat plan naar de prullenbak omdat hij daar niets van wilde weten.

De aanleiding voor Van der Molen om te breken met Van Randwijk en *Vrij Nederland* deed zich voor in augustus 1942. Nadat in Rotterdam een (mislukte) aanslag was gepleegd op een trein met Duitse militairen die op verlof gingen, schoot de bezetter als represaille vijf gijzelaars in kamp Sint-Michielsgestel dood. Van der Molen, die gepromoveerd was in het volkenrecht, schreef voor *Vrij Nederland* een stuk waarin ze de aanslag op de trein veroordeelde als eigenmachtig gebruik van geweld. De bezetter kon de aanslag opvatten als een verstoring van de openbare orde; de represailles konden dan juridisch gesproken niet als misdrijf worden beschouwd. Van der Molens biograaf spreekt van een 'ongelukkig betoog': het doodschieten van vijf onschuldige landgenoten veroorzaakte een golf van verontwaardiging in het land en de redactie van *Vrij Nederland* vond haar verhandeling veel te academisch. Toen Van der Molen niet op andere gedachten te brengen bleek, maakte een redacteur er zelf maar van dat voor het doodschieten van de vijf gegijzelden alleen de kwalificatie moord van toepassing was. Zo stond het in *Vrij Nederland* van 19 augustus 1942.

Van der Molen was woedend over deze ingreep in haar artikel, en voelde zich ook overigens naar de zijkant geschoven door Van Randwijk en de zijnen die de redactie domineerden. Aan het contact tussen haar en *Vrij Nederland* kwam hierna geleidelijk een eind.³

In juni 1942 had Bruins Slot ook al aan Van Randwijk laten weten bezwaren te hebben tegen de koers van *Vrij Nederland* — niet tegen de verzetsartikelen, maar tegen de ideologie: ook hij vond dat de krant te veel in socialistisch vaarwater raakte. De belangrijkste verspreider van *Vrij Nederland* was de gereformeerde Wim Speelman. Hij had via familie, kennissen en vrienden een netwerk opgezet waardoor het blad werd verspreid tot in de kleinste dorpjes.

De redactie en de verspreiding ervan waren twee gescheiden organisaties. De eerste bepaalde wat er in het blad kwam; de tweede drukte en verspreidde de krant, door het hele land — vaak met gevaar voor eigen leven. Van Randwijk vond Speelmans werkwijze echter te riskant met het oog op het gevaar van lekken. Eind 1942 kwam dit competentieconflict tussen redactie en verspreiders tot een uitbarsting. Op 9 december 1942 werd Speelman gearresteerd; hij vermoedde dat hij was verraden door iemand uit de redactie. Op 30 december wist Speelman uit zijn cel in het Brabantse Haaren, waar de Duitsers het grootseminarie als gevangenis hadden ingericht, te ontsnappen. Met een deel van de verspreiders van *Vrij Nederland* wilde hij een andere krant gaan maken: een soort nationaal verzetsblad, waarin alle levensbeschouwelijke stromingen vertegenwoordigd zouden zijn. Het betrof dus deels een competentieconflict en deels een conflict over de koers.

Speelman wilde het nieuw op te richten blad weer *Vrij Nederland* noemen, want dat was inmiddels een bekende naam. Ook Van der Molen wilde een nieuw blad, maar zij stelde de voorwaarde dat dat juist *niet* de naam *Vrij Nederland* zou krijgen. Dat had Van Randwijk haar met klem verzocht: het zou de verzetsgeest schaden en een rare indruk maken als er twee bladen met dezelfde naam zouden verschijnen. Van der Molen stelde ook Schouten op de hoogte, die kort daarvoor was vrijgelaten uit kamp Amersfoort en ook de tijd rijp achtte voor een protestants-christelijk dagblad.

In Groningen overlegden intussen Bruins Slot en Speelman over de aard van het nieuwe blad. Bruins Slot legde hem uit dat er in zijn kring, de illegale ARP, behoefte was aan een ander blad dan *Vrij Nederland*. Speelman wilde daarentegen — gehoord de verspreiders — een blad op brede christelijke grondslag. Ze werden het eens over een wankel compromis: het nieuw op te richten blad zou *geén* partijblad van de ARP worden, maar een christelijk-nationaal karakter krijgen. Overeenstemming over de organisatie

was gemakkelijker te bereiken: de redactie zou alleen over de inhoud van de krant gaan; het zetten, drukken en verspreiden werden daarvan geheel losgekoppeld. Zo moesten problemen als bij *Vrij Nederland* voorkomen worden.⁴

Het eerste nummer — en het tweede eerste nummer Een soort ‘testcase’ voor het op stapel staande nieuwe blad deed zich voor op 19 januari 1943. In het Canadese Ottawa werd op die dag prinses Margriet geboren. Schouten en Van der Molen zetten zich aan bijdragen voor een uit vier pagina’s bestaand blad, de *Oranje-bode*. Overigens werden gedurende de hele oorlogsperiode uit veiligheidsoverwegingen niet de namen van de auteurs bij de artikelen vermeld. Nadat Schouten weer was gearresteerd, bestond gedurende de rest van de oorlog de kern van de redactie uit Bruins Slot, Van der Molen en Van Ruller.

De voorpagina van de *Oranje-bode* werd gesierd door de beeltenissen van prinses Juliana en prins Bernhard, verwerkt in een boom. De geboorte van hun derde dochter werd aangewend voor een blijk van aanhankelijkheid aan het Koninklijk Huis in christelijke toonzetting en voor resolute verwerping van het gezag van de Duitse bezetter. Dat kwam tot uiting in een gedicht van Willem Bilderdijk: ‘Holland groeit weer! Holland bloeit weer!’ met daaronder een citaat uit hetzelfde gedicht waarin de koers van het blad tot uiting kwam:

*Ja, zij zullen
Zich vervullen,
Deze tijden van geluk!
Dees ellenden
Gaan volenden;
En, verpletterd wordt het juk.*

De rest van de oorlogsperiode sierden deze regels vaak de voorpagina van *Trouw*.

De *Oranje-bode* bevatte verder een artikel van Schouten dat door de bril van 2018 nogal pompeus overkomt, met een verwijzing naar het Bijbelverhaal van koning Belsassar. Hij sloot af met: ‘Moge de Almachtige zijn vaderhand uitstrekken over dit Koninklijk gezin en geve Hij, dat het wederzien spoedig zij.’ Verder was in de krant een gedicht afgedrukt dat Mies Nolte voor de gelegenheid aangereikt had gekregen van de franciscanessen van Sancta Maria in Noordwijkerhout (beginregels: ‘In ’t Canadese verschiet/bloeit nu óp een MARGRIET’) en had Van der Molen een artikel geschreven over ‘Gods ondoorgrondelijk bestel’ waarin een prinses-

je was geboren. Zou Margriet geen broertje meer krijgen, dan was er tot in het vierde geslacht sprake van ‘de traditie der vrouwenregering’, zo benadrukte Van der Molen: velen erkenden ‘dat wij van de regering der vrouwelijke Oranjes de beste ervaring hebben opgedaan’ (tot 1983 bepaalde de Grondwet dat mannelijk nageslacht voorrang kreeg in de lijn van troonopvolging).

Twee drukkers-verspreiders uit het netwerk van Speelman hadden in Meppel drie nachten doorgewerkt om het blad in een oplage van ongeveer 8000 te drukken — in witte letters op oranje papier en, toen dat op was, in oranje letters op wit papier. Deze ad-hocsamenwerking tussen redactie enerzijds en drukkers-verspreiders anderzijds werd als geslaagd beschouwd.⁵

Schouten belegde de bijeenkomst bij Gezina van der Molen thuis om spijkers met koppen te slaan omtrent de nieuwe krant. De scheiding tussen redactie en verspreiders werd gemakkelijk aanvaard; dankzij het wijdvertakte netwerk dat Speelman had opgebouwd was zo in één klap verzekerd dat de nieuwe krant zijn weg naar de lezers zou vinden. Ook de wat dubbele grondslag van het blad werd in Aerdenhout bevestigd: enerzijds christelijk-nationaal, anderzijds — alleen al door de betrokkenheid van Schouten en Bruins Slot — sterk leunend op de ARP.

De naam van de nieuwe krant was op 30 januari 1943 een belangrijk punt van discussie. Speelman was er onder druk van Van der Molen mee akkoord gegaan de naam *Vrij Nederland* op te geven. De naam *Hou en Trouw* werd overwogen: dit was het blad van de ARP in Amsterdam geweest totdat de Duitsers de verschijning ervan in 1940 hadden verboden. Dit had echter twee nadelen: Bruins Slot had Speelman beloofd dat het nieuwe blad juist géén partijblad zou worden, en ook zaten er nog mensen gevangen die bij dat blad betrokken waren geweest; zij mochten niet in gevaar gebracht worden met een herverschijsning van die titel.⁶

Er zijn geen notulen of andere stukken bewaard gebleven van de bijeenkomst waarin *Trouw* werd opgericht. De belangrijkste bron voor wat er besproken is, is een beschrijving ervan door Van Ruller uit 1947. Daarin gaat hij als volgt ook op de naamgeving in:

Middenin deze discussie opperde toen [Schouten] de gedachte het blad dan eenvoudig ‘Trouw’ te noemen. Met één slag waren alle andere ideeën weggevaagd omdat allen als het ware aanvoelden dat nooit een naam beter zou kunnen weergeven wat onze bedoeling was. Het woord ‘Trouw’ gaf weer hoe we wilden handelen, wat er ook mocht komen. Tegenover God, onze vorstin en het vaderland. De naam werd con amore aanvaard.⁷

Dat *Trouw* gezien moest worden als een voortzetting van de *Oranje-bode* werd pragmatisch duidelijk gemaakt. Het eerste nummer van *Trouw* op 18 februari 1943 kreeg eenvoudig nummer 2 en vermeldde op de voorpagina: 'Als eerste nummer van dit blad verscheen de *Oranje-bode*, die speciaal gewijd was aan de geboorte van onze jongste prinses. Daarom is dit no. 2.'

Zonder slag of stoot kwam het nummer niet tot stand. De verspreiders toonden zich sceptisch over de naam *Trouw*: een deel van hen wilde nog vasthouden aan *Vrij Nederland*. Aan die discussie tussen de verspreiders kwam een eind toen zij het ontwerp-logo voor de nieuwe krant afwezen. Het logo werd gedomineerd door een muntstuk (waarvan de rand met de vermelding 'God zij met ons' was uitgekapt), wat onaangename associaties oproep met het door minister-president Hendrik Colijn (te) lang vasthouden aan de 'gave gulden', de koppeling van de gulden aan de goudvoorraad, waarin velen mede de oorzaak zagen van de economische malaise van de jaren dertig. De verspreiders maakten een nieuw logo, dat werd gedomineerd door een opkomende zon (de gehoopte bevrijding), de beeltenis van koningin Wilhelmina, en de drie 'appeltjes van Oranje' Irene, Beatrix en Margriet. Rondom het logo liep een keten waarin de woorden 'God zij met ons' leesbaar waren. Dit logo werd overigens slechts gebruikt tot begin november 1944: daarna kwam er een veel kleiner logo dat nog slechts *Trouw* vermeldde, in een enigszins hoekig of 'nervus' lettertype. De voorpagina kon daardoor veel meer tekst bevatten; het voorblad van het nummer van eind november was geheel gewijd aan het overlijden van Colijn, in september 1944. De nieuwe kop was toen nodig 'met het oog op onze verdere plannen', zo werd kortweg vermeld.

De ontwerper van het logo was Daan van Driel. Hij had daarbij een ter dood veroordeelde verzetsstrijder voor ogen, die in zijn cel slechts de beschikking had over 'een lucifer, een grauwe muur en zijn eigen bloed'. Hij maakte het ontwerp op verzoek van Sjoerd Bakker, de eigenaar van een van de drukkerijen van *Trouw* aan de Lijnbaansgracht 208-209 in Amsterdam (het pand is inmiddels gesloopt). Van Driel werd daar toen niet voor betaald; toen hij zag dat zijn logo na de oorlog met succes in gebruik bleef wendde hij zich in 1947 in geldnood tot Bruins Slot, en ontving de in zijn ogen zeer bescheiden som van vijftig gulden voor gedane arbeid.⁸

Positiebepaling van de nieuwe krant De eerste echte krant die onder de naam *Trouw* verscheen (op de voorpagina zoals gezegd aangeduid als 'eerste jaargang, nummer twee') telde acht pagina's. De eerste anderhalf daarvan werden gevuld met een artikel van Schouten getiteld 'Onze naam', waarin hij poogde de naam *Trouw* te verantwoorden. Bruins Slot, Van der

Molen en Van Ruller vonden het stuk journalistiek-technisch slecht en te ouderwets-vooorlogs: verzetssjournalistiek vereiste volgens hen iets anders. Ze durfden dat Schouten echter pas te laten weten toen hij voor het volgende nummer wederom een vergelijkbare tekst aanleverde: de redactieleden lazen de kopij steeds aan elkaar voor. Plaatsing van Schoutens artikel ging door de bezwaren van de andere drie toen niet door. Nadat twee nummers van *Trouw* waren verschenen, werd Schouten bovendien weer gearresteerd. Redacteuren van buitenaf leverden ook kopij, maar Bruins Slot, Van der Molen en Van Ruller zetten de werkwijze voort om ieder nummer samen te bespreken. Grofweg was de taakverdeling dat Bruins Slot schreef over binnenlandse kwesties, Van der Molen over buitenlandse en volkenrechtelijke, en dat Van Ruller de nieuwsrubriek verzorgde.

Smaakmakend in het eerste nummer was het artikel 'De grond van ons verzet' (door Bruins Slot). Daarin riep hij op tot principieel verzet tegen de Duitse bezetter, vergelijkbaar met het verzet tegen de Spanjaarden in de Tachtigjarige Oorlog. Toen was het Nederlandse volk geboren 'uit het willen handhaven van de vrijheid van geloof en geweten, teneinde God te kunnen dienen naar Zijn Woord'. Zowel nu als toen was er sprake van een 'geestelijke oorlog'. Van Ruller introduceerde in dit nummer zijn populaire rubriek, die verspreid door de krant korte oorlogsberichten bevatte, getiteld 'U moet weten' (bijvoorbeeld in dit nummer: '... dat in October 1941 5 miljoen K.G. [kilogram] appels en peren over onze oostgrens verdween en in October 1942 25 miljoen K.G., oftewel 2½ K.G. per hoofd van de bevolking').⁹

In totaal verschenen er in 1943 van de illegale *Trouw* vijftien nummers. In 1944 waren het er negentien en in 1945 nog acht, waarvan het laatste het bevrijdingsnummer was. Betrouwbare cijfers over de oplage van de oorlogsnummers zijn er niet. Wel is duidelijk dat die een stijgende lijn vertoonde en de verwachtingen overtrof. In zijn stuk uit 1947 memoreert Van Ruller dat Schouten tijdens de oprichtingsbijeenkomst zei: 'Jullie moet zorgen dat elke veertien dagen 50.000 exemplaren goed worden verzorgd en verspreid.' Daar laat Van Ruller op volgen: 'We hebben er lachend op gereageerd.' Gezina van der Molen bijvoorbeeld wist uit eigen ervaring hoeveel werk het *Vrij Nederland* kostte om een oplage van 12.000 te halen — de oplage van *Trouw* zou in de oorlog stijgen tot maximaal circa 145.000 exemplaren. Papier werd uit alle mogelijke hoeken verkregen; een grote voorraad was bijvoorbeeld afkomstig uit een kraak bij de Landsdrukkerij, die zelf in het complot zat.

De krant werd gefinancierd uit giften. Al op 19 maart 1943 vermeldde *Trouw* het beleid ter zake: 'In verband met het daaraan verbonden gevaar zouden wij gaarne de vermelding van giften zooveel mogelijk beperken.

Wij verzoeken daarom onze vrienden slechts in zeer bijzondere gevallen verantwoording in ons blad te vragen.' Die verantwoording gebeurde veelal slechts met initialen. Deze eerste keer werden de gulle gevers bijvoorbeeld bedankt met vermeldingen als: 'ds. W. 60', 'Oranjeklant 100' en 'Janus 2,50'.¹⁰

In deze derde krant (de tweede onder de titel *Trouw*) werd ook een thema aangesneden dat doorslaggevend zou blijken te zijn voor het voortbestaan van de krant na de oorlog. Er werd een filippica gestart tegen *De Standaard*. Dit blad was in 1872 opgericht door Abraham Kuiper, die bijna een halve eeuw lang hoofdredacteur zou blijven. Dat hij daarna ook de ARP, de Vrije Universiteit én de Gereformeerde Kerken stichtte, gaf hem een ongekend gezag bij zijn achterban. Na Kuipers overlijden in 1920 volgde Colijn hem op als politiek hoofdredacteur. Deze worstelde echter met de positie die de krant tegenover de Duitse bezetter moest aannemen. In de zomer van 1940 hadden de Duitsers de krant al eens een verschijningsverbod van acht weken opgelegd. In februari 1941 liet Colijn zich de NSB'er Max Blokzijl als redacteur aanpraten, die berucht werd om zijn pro-Duitse radiopraatjes. Colijn trad toen terug als hoofdredacteur, maar vond dat de krant wel moest blijven verschijnen. Na de oorlog moest deze dan meteen weer bij zijn principiële politieke lijn kunnen terugkeren. Colijn-biograaf Herman Langeveld typeerde diens houding in dit conflict als weinig principieel.

De vraag of *De Standaard* moest blijven verschijnen, vervreemde ook Colijn en Schouten van elkaar. Colijn benaderde in februari 1941 Bruins Slot of die zou willen helpen de krant door de oorlog heen te loodsen, maar deze weigerde om principiële redenen. Uiteindelijk werd in mei 1941 Taeke Cnossen hoofdredacteur, al sinds 1921 werkzaam bij *De Standaard*. Vanaf de oprichting ging *Trouw* de ideologische strijd aan met *De Standaard*, met als inzet de erfenis van Abraham Kuiper. Enige fragmenten uit het startschot in *Trouw* van 19 maart 1943:

Hoort ge het den Christelijken huisvader zeggen? [...] 'Begrijp je er iets van, dat ze *De Standaard* niet verbieden. Zij is er nog.' [...] Hoe is het mogelijk, *De Standaard* is er nog, maar als een gelijkgeschakeld apparaat in de handen van de Nationaal-Socialisten en de Duitschers. [...] Geen druppels, maar stroomen nazi-lectuur loopen via haar kolommen in de bedding van onze Christelijke gezinnen. [...] *De Standaard* [...] verleent ruimte op oudejaarsavond, nog wel op de voorpagina, aan een goddeloos artikel van dr. Seyss-Inquart over 'De Führer' enz. [...] *De Standaard* is er nog. Maar precies zoolang **gij** wilt.¹¹